

**Karaçay-Malkar Türkçesinde Kalıplaşma Örnekleri:
Sözlükselleşmiş Cümleler ve Sözcük Grupları**
*Formulaicity Examples in Karachay-Malkar Turkish:
Lexicalised Sentences and Phrases*

Esra Gül KESKİN*

Özet

Bir dilin sözlüğü, o dile ait olan temel sözcükler ve atasözü, deyim, birleşik sözcük, ikileme ve kalıp söz gibi unsurlardan oluşur. Dil, başlangıcından bu yana temel sözcüklerini üretmekle birlikte dili konuşan toplumun kültürünü yansıtan birtakım ifadeleri bünyesine katar. Bunu yaparken asıl sözcük üretme yönteminin dışında başka yöntemlere başvurabilir. Türkçe, asıl sözcük yapma yolu olan “türetme” dışında “kalıplaşma” yönteminden yararlanır. Kalıplaşma; çekim eklerinin, sözcük gruplarının ve cümlelerin kendi görevleri dışında yeni anlamlar kazanmasıdır. Çekim ekleri kendi işlevlerini kaybederek bir yapım eki gibi sözcük türetir. Bu olay “ek kalıplaşması” olarak adlandırılır. Bazen de sözcük grupları ve cümleler dilin gelişim süreci içerisinde bazı aşamalardan geçerek kalıplaşır ve sözlük unsuru hâline gelir. Genellikle sözcük grubu ve cümle kalıplaşmaları sonucunda o dile ait atasözü, deyim, birleşik sözcük, ikileme ve kalıp söz gibi ifadeler ortaya çıkar. Örneğin Türkiye Türkçesinde bir cümle yapısında olan “iyi saatte olsunlar” zamanla cümle olma özelliğini kaybederek “cinler, periler” anlamında bir kalıp söz özelliği kazanmış ve sözlük birimi hâline almıştır. Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinden olan Karaçay-Malkar Türkçesinde kalıplaşma yoluyla söz varlığına dâhil olmuş unsurlar bulunmaktadır. Bu çalışmada Karaçay-Malkar Türkçesinde cümlelerin ve sözcük gruplarının kalıplaşmasıyla artık birer sözlük unsuru olan deyim, birleşik sözcük ve kalıp söz örnekleri ortaya konmuştur. Karaçay-Malkar Türkçesindeki “ek kalıplaşması” örnekleriyle atasözü ve ikileme örneklerine değinilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: *Karaçay-Malkar Türkçesi, kalıplaşma, sözlükselleşme, sözcük grupları, cümle.*

---

* Öğr. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi Türk Dili Bölüm Başkanlığı, esra.keskin@usak.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-8347-1355.

Abstract

The dictionary of a language consists of basic words belonging to that language and elements such as proverb, idiom, compound word, reduplication and formulaicity words. Although language has produced its basic words from the very beginning, it incorporates some expressions that reflect the culture of the society speaking the language. In doing so, it may use other methods than the actual word generation method. Turkish uses the method of "formulaicity" other than "derivation" which is the main way of word making. Formulaicity is that inflectional suffixes, phrases and sentences gain new meanings other than their own. Inflectional suffixes lose their functionality and derive a word like a derivational affix. This event is named as "suffix formulaicity". Sometimes, word groups and sentences become formulaic by going through some stages in the development process of the language and become a dictionary element. Generally, phrases such as proverbs, idioms, compound words, reduplications and phrases belonging to that language emerge as a result of phraseology and sentence formulaicity. For example, in Turkey Turkish, "let them be in a good hour", which is in the form of a sentence, lost its feature of being a sentence in time and gained the feature of "jinn, fairies" and became a dictionary unit. Karachay-Malkar Turkish, which is one of the Turkish dialects of the Northwest (Kipchak) group, has elements that have been included in the vocabulary through formulaicity. In this study, examples of idioms, compound words and phrases, which are now an element of dictionary, are presented with the stereotyping of sentences and word groups in Karachay-Malkar Turkish. The examples of "suffix formulaicity" in Karachay-Malkar Turkish, proverbial and reduplication examples were not mentioned.

Keywords: *Karachay-Malkar Turkish, formulaicity, lexicalisation, phrases, sentence.*

Sözlükler, bir dilin söz varlığını ele alan ve bu söz varlığını birtakım yöntemlerle açıklayan eserlerdir. Bir dilin söz varlığını oluşturan unsurların başında o dile ait temel sözcükler gelir. Temel sözcüklerse insanın kendisini ve çevresini ifade etmek için kullandığı sözcüklerdir. Zamirler; organ adları; zaman, yer ve yön kavramlarıyla ilgili sözcükler; doğayla ilgili sözcükler; hayvanlarla ilgili sözcükler; renk adları; sayılar; akrabalık adları; unvanlar; insanın hareketlerini, duygu, düşünce ve isteklerini ifade eden fiiller; varlıkların hareketlerini ifade eden fiiller... bir dilin temel sözcüklerini oluşturur. Temel sözcükler dilin tarihi boyunca birtakım değişikliklere uğrayabilir, yeni anlamlar kazanabilir veya kullanımdan düşebilir. Dil, ait olduğu toplumun ihtiyaçları doğrultusunda söz varlığına yeni sözcükler katmaya devam eder.

Bir dilde temel sözcüklerin yanı sıra o dili konuşan toplumun kültür öğelerinin kodlandığı birtakım ifadeler de bulunur. Söz varlığı atasözü, deyim, ikileme, birleşik sözcük, kalıp söz gibi unsurları da içine alan bir bütündür.

Genel bir ifadeyle eklerin, sözcük gruplarının ve cümlelerin kendi işlevleri dışında başka görevlerde kullanılması anlamına gelen kalıplaşma olayı bir dilde görülebilecek değişikliklerden biridir. Bir dildeki atasözleri, deyimler, ikilemeler, birleşik sözcükler ve kalıp sözler “kalıplaşma” sonucunda ortaya çıkmış yapılardır. Bu çalışmada Yılmaz Nevruz’un hazırladığı “Karaçay-Malkar Türkçesinden Türkiye Türkçesine Açıklamalı Büyük Sözlük” ve Ufuk Tavkul’un hazırladığı “Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü” taranmış ve Karaçay-Malkar Türkçesindeki sözcük grubu ve cümle niteliğinde olan deyim, birleşik sözcük ve kalıp sözler tespit edilmiştir.

1. Kalıplaşma

Her dilde, dilin canlılığının bir göstergesi olarak, yapısal ve anlamsal birtakım olaylar meydana gelir. Bazen dildeki sözcükler kullanımdan düşerken bazen de toplumun yeni ihtiyaçlarına cevap vermek için dilin türetim yolları doğrultusunda yeni sözcükler o dilin söz varlığına katılır. Sözcüklerde bazı sesler düşer, değişir veya sözcüğün bünyesinde olmayan ilave sesler ortaya çıkar. Bir sözcük yeni anlamlar kazanır veya bir sözcüğün anlam alanı daralabilir. Çekim eklerinin kendi işlevlerini kaybederek bir yapım eki gibi kullanılması, sözcük gruplarının ve cümlelerin genelleşerek tek sözcük gibi işlem görmesi anlamına gelen “kalıplaşma” olayı da dilin gelişim süreci içinde dildeki unsurların geçirdiği değişikliklerden biridir.

Araştırmacılar kalıplaşma sonucunda ortaya çıkan unsurların özellikleriyle ilgili birtakım görüşler ortaya koymuştur. Wray bu unsurlar için “kalıplaşmış dizi” (formulaic sequence) terimini kullanır ve kalıplaşmış diziyi *daha önce üretilmiş veya üretilmiş gibi görünen, art arda gelen sözcük veya diğer unsurlardan oluşan dizi* şeklinde tanımlamıştır. Bu diziler bellekte belirli bir şekilde saklanır ve kullanım esnasında dil bilgisel olarak tekrar üretilmeden veya analiz edilmeden bellekteki hâliyle kullanılır (Wray, 2002, s. 9).

Gökdayı kalıplaşmış unsurların *“bir veya birden fazla birimin göreceli bir yaygınlık ve kullanım sıklığı sonucunda belirli bir biçime bürünüp çoğunlukla öylece kalmasını ve yeni girdiği biçimiyle anlamı pek dikkate alınmadan uygun bağlamda belli bir işlevi yerine getirmek üzere tekrar tekrar kullanılmasını”* içerdiğini belirtmektedir (2019, s. 170-171).

Karaağaç ise *“Bir bireye ait olan bir söz öbeği veya cümle, toplumda genel bir kabul görerek yaygınlaşıp genelleşir ve kendisini oluşturan sözlerin niçin bir araya geldikleri unutulur. Böylece o söz öbeği veya cümle, bir bütün hâlinde işlem görmeye başlar ve bu biçimde genelleşerek nedensizleşmeyle bu yapı, herhangi bir bireye ait olmaktan çıkıp toplumun malı hâline gelir. Bu genelleşme ve*

nedensizleşme süreci de sözlük birimi hâline gelmenin temel koşuludur.” diyerek kalıplaşmış ifadelerin oluşumuyla ilgili genelleşme ve nedensizleşme aşamalarını vurgular (2013, s. 516). Ona göre *“yapıların genelleşmesi, yapıları oluşturan sözlerin bir araya geliş nedenini ortadan kaldırır ve sonunda, birleşik sözler, deyimler, atasözleri de diğer sözlük birimler gibi nedensizleşir”* ve artık diğer sözlüksel birimler gibi bütün hâlinde algılanmaya başlar (Karaağaç, 2013, s. 516). Kalıplaşmış unsurlarla diğer söz öbeklerinin birbirinden ayrıldığı nokta, kalıplaşmış unsurlar sözlüklerde hazır hâlde bulunurken diğer söz öbeklerinin konuşma esnasında oluşmasıdır. Ayrıca konuşma esnasında ortaya çıkan söz öbeklerinde ihtiyaca göre birtakım değişiklikler yapılabilirken kalıplaşmış unsurlarda bu genellikle mümkün olmaz (Karaağaç, 2013, s. 517).

Kalıplaşmış unsurların kullanım esnasından daha önce üretilme, yaygınlaşip genelleşme, belli bir kullanım sıklığına ulaşma, bellekte belirli bir biçime girme ve aynı durumlarda aynı işlevi yerine getirmek üzere kullanılma... gibi özellikleri vardır. Gökdayı, “dizimsel kalıplaşma” dediği sözcük grubu ve cümle kalıplaşmalarının niteliklerini on madde hâlinde sıralamıştır: *Süreç içinde gerçekleşme, kalıplaşmış birim üretme, sıklık sayısının önemi, anlam aktarımı ihtiyacını karşılama, anlık oluşum içermeme, tek bir birim olarak işlev gören birimler türetme, sabit öge dizilimi, birden fazla birim tek bir anlam, üst saymacalık ve kültür taşıyıcılığı* (2019, s. 172-173). Buna göre kalıplaşma, yeni bir yapı hâline gelip o yapıda kalmayı ve öylece kullanılmayı içeren bir süreçte gerçekleşir ve bu süreç hep aynı kalan, değişime çoğunlukla izin vermeyen yapıda, gerçekleştiği toplumun kültürüyle sıkı bir ilişkiye sahip kalıplaşmış birimlerin üretilmesiyle sonuçlanır. Gerçek hayatta var olan ve daha önce dilde gösterilmeyen ya da daha etkili bir biçimde gösterilmek istenen kavramlar söz konusu olduğunda kalıplaşma süreci devreye girerek ihtiyacı karşılayabilecek bir birimin üretilme süreci yaşanabilir. Hep aynı biçimde, tekrar tekrar kullanılarak belirli bir kullanım sıklığına ulaşan kalıplaşmış yapılar, zaten saymaca olan ve toplumsal bir uzlaşya dayanan dilde parça-bütün, neden-sonuç, benzerlik-karşıtlık vb. türden ilişkilere gönderme yapan yeni ve daha üst bir saymaca katman ortaya çıkarmaktadır (Gökdayı, 2019, s. 172-173).

Herhangi bir birimin kalıplaşması demek o birimin hep aynı biçimde tekrar tekrar kullanılmasına bağlıdır. Bunun sonucunda birimin kullanım sayısı arttıkça kalıplaşması pekişir, kalıplaşan bir birimin de kullanımı sıklığıdır.

Gökdayı (2019, s. 173-176) kalıplaşmanın derecelerinin olduğundan bahseder. Bu derecelendirme aynı zamanda kalıplaşmış unsurların yapısal olarak gösterdiği özellikleri içermektedir. Bu dereceler *tam* ve *yarı kalıplaşma* olarak ikiye ayrılır. Tam kalıplaşmada, tamamen kalıplaşmış olan unsurları oluşturan sözcük veya eklerin sıralanışında herhangi bir değişiklik olmaz. Yarı kalıplaşmada

ise kalıplaşmış unsurlarda hiç değişmeyen bir bölüm bulunmakla birlikte bazı sözcüklerin yerine başka sözcükler getirilebilir veya sözcükler yer değiştirebilir. Yarı kalıplaşmada *dizimsel* ve *biçimsel değişiklikler* söz konusudur. Bazı birimlerde kalıplaşmış birimleri oluşturan sözcüklerin sıralanışıyla ilgili *sözcük ekleme veya çıkarma* (Afiyet olsun > Afiyet şeker bal olsun), *sözcük değişikliği* (Bayramınız kutlu olsun > Bayramınız mübarek olsun) ve *sözcüklerin yer değiştirmesi* (Dikensiz gül olmaz > Gül dikensiz olmaz) gibi birtakım dizimsel değişiklikler söz konusudur. Biçimsel değişiklikler ise *ad çekim eklerinin değişmesi* (Günaydın > Günaydınlar) ve *eylem çekim eklerinin değişmesi* (Teşekkür ederim > Teşekkür ettim/ediyorum/ederiz) şeklinde karşımıza çıkar.

Bazı sözcük grupları ve cümleler genelleşme, nedensizleşme, kullanım sıklığına ulaşma ve hafızada aynı biçimde saklanıp her zaman aynı işlevde kullanılma gibi aşamalardan geçip kalıplaşma sürecini tamamlar ve bu sürecin sonunda artık sözlük birimi hâline gelerek konuşma sırasında üretilen sözcük grubu ve cümlelerden ayrılır.

2. Sözlükselleşme

Genellikle gramerleşmenin ters yönü olarak ifade edilen sözlükselleşme (lexicalisation), Türkçede *sözcükleşme*, *sözlükbirimselleşme*, *leksikalleşme* ve *leksikalizasyon* gibi terimlerle de karşılanmaktadır (Sarı, 2015, s. 88).

Sözlükselleşme terimi, eşzamanlı olarak “kavramsal kategorilerin kodlanması”, artzamanlı olarak da “sözlüğe girme” veya “dilbilgisinin üretimsel kurallarının dışına çıkma” olmak üzere iki farklı olguyu ifade etmek için kullanılmaktadır (Brinton & Traugott, 2005, s. 18). Ayrıca sözlükselleşme, işaret edilen anlamdan yaygın anlama, sahip olunan anlamdan çok anlamlılığa giden değişiklikleri ve somut anlamların gelişimini de ifade eder (Brinton & Traugott, 2005, s. 21). Dönüşüm; kapalı, sözlüksel olmayan, dilbilgisel veya işlevsel kategoriden açık, sözlüksel, işlevsel olmayan kategoriye doğru değişiklikleri içerdiğinde bu sözlükselleşme olarak kabul edilir: *off (sıfat) > off (fiil)* (Brinton & Traugott, 2005, s. 38).

Sözlük ve söz dizimi ilişkisinde ortaya çıkan ve anlambilgisel bir olay olan sözlükselleşmede bir bağlı biçim birimin asıl birim durumuna gelmesi, bir söz dizimi biriminin kalıplaşarak ve anlam daralmasına uğrayarak bir sözlük birimi hâlini alması söz konusudur (Karaağaç, 2013, s. 784). Bazı sözcük grupları ve cümleler kalıplaşarak nedenliliklerini yitirip bir bütün hâline gelmeleri durumunda bunlar sözlükselleşmiş olur ve dillerin bütün donuk gövde sözleri ile birleşik sözleri, deyimleri, atasözleri ve bu yapıların sözlükleri ortaya çıkar (Karaağaç, 2013, s. 785).

Sarı, “yapısal açıdan sözdizimini ilgilendiren, fakat hem biçim hem de anlam noktasında özerklik kazanarak sözdizimsel olmaktan çıkan ve sözlüksel nitelik taşıyarak, bir sözcüğün sahip olduğu anlamsal ve sözdizimsel özellikleri gösterir hâle gelen biçimlenmeler”in sözdizimsel sözlükselleşme örnekleri olarak değerlendirilebileceğini söyleyerek bunları sözdizimini ilgilendiren öbek yapılarının sözlükselleşmesi ve tamamlanmış, zorunlu öğeleri barındıran cümle hükmündeki yapıların sözlükselleşmesi olarak iki gruba ayırmıştır (2015, s. 130). “Sözdizimsel sözlükselleşmede, bir cümle ya da dizim, işlev değişimi veya donuklaşma yoluyla yeni bir sözcük hâlini alır ve öbek ya da cümle hükmündeki yapılar bu özelliklerini kaybedip sözlükselleşir” diyen Sarı, buna örnek olarak Türkiye Türkçesindeki *firdöndü*, *mirasyedi*, *şıpsevdi*, *oldubitti* örneklerini sıralamıştır. Sözlükselleşmiş öbek ve cümleler, belirli bir yapı ve anlamla kurumsallaşmış ve kodlanmış nitelikte oldukları için söz varlığında kodlanır nitelikte olmayan diğer cümle ve öbeklerden ayrılır. Sözlükselleşmiş olanlar iletişimin eksiksiz gerçekleştirilmesi için ses ve anlam özellikleriyle bir bütün olarak zihinde saklanmıştır (Sarı, 2015, s. 120).

Karaçay-Malkar Türkçesinde kalıplaşma yoluyla birer sözlük birimi hâline gelen sözcük grupları ve cümleler şu şekildedir:

3. Sözlükselleşmiş Cümleler

Cümlelerin sözlükselleşmesinde söz dizimi açısından ayrıştırılamayan ve öğeleri arasına unsur alamayan, bağımsız yapıdaki sözlüksel şekiller ortaya çıkmaktadır. Bu sözlüksel şekiller kendisini oluşturan ayrı ayrı sözlük birimlere bölünemez, öğeleri değişemez, vurgu ve tonlama gibi özellikler de sabitlenmiştir (Sarı, 2015, s. 131). Karaçay-Malkar Türkçesinde yüklemi görülen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman ve emir kipinde çekimlenmiş, sözlük birimi hâline gelmiş cümleler bulunmaktadır:

Gelecek Zaman

anañ bergenni tögerik ‘anasının verdiği dökese, anasından emdiği burnundan gelesice’, *carılıb öllük* ‘çatlayıp ölesice!’, *üsü ürsür bolluk* ‘üstü başı perişan olasıca!’, *cer kucaklab catarık* ‘toprağı kucaklayıp yatasıca!’ (KMT-TTS); *kururuk* ‘lanetli, alçak, iğrenç, fesatçı’, *ölüb kallık* ‘ölüp kalasıca’, *ölgeni Oruslu bolluk* ‘ölüsü Rus olasıca’, *tüb bolluk* ‘mahvolasıca’ (KMTS).

Geniş Zaman

bolur ‘olur, olması mümkün, mümkün, olabilir, münasip’, *kelgen bolur* ‘Gelmiş olabilir.’, *kaygırmaz* ‘ziyanı yok, önemli değil, zararı yok, tasalanma, önemi yok, üzme kendini’, *terslik mendedi keçigiz - Kaygırmaz* ‘Kabahat bende bağışlayınız - Önemi yok.’ (KMT-TTS).

Görülen Geçmiş Zaman

hoşkeldi 'gelen misafirin elini sıkarak selamlama, hoş geldin', *Soslanları konaklarına hoşkeldige barabız* 'Soslanların misafirlerine hoşgeldine gidiyoruz.' (KMT-TTS); *tañkördü* 'ilginç, harika' (KMTS); *almaslı ~ almastı ~ almostu* 'yaşlı kadına benzeyen karışık uzun saçlı efsanevi bir mahlûk (masallarda geçer, çocukları korkutmak için söylenir); uzun saçlı; cin, hortlak' *kart almastı* 'yaşlı cadı', *borankeldi ~ borangeldi* 'bir çocuk oyunu', *kölkaldı* 'dargınlık, gücenme', *ol kölkaldı bolup turadı* 'O gücenip duruyor.', *savkaldı* 'vedalaşma', *atama-anama savkaldı aytıb keleyim* 'Babam ve anneme veda edip geleyim.' (KMT-TTS, KMTS).

Şimdiki Zaman

beremeni 'vereceğimi, vereceğim demesi', *beremeni kurumaydı* 'Vereceğim demesi bitmiyor.', *köreme ~ köreyem* 'meğer; mişli geçmiş zamanı ifade için kullanılır.', *ketemeni* 'gideceğim demesi, gidiyorum demesi', *anı ketemeni tohtamaydı* 'Onun gideceğim demesi bitmez.', *igitda deyse* 'pek tabii, elbette, gayet tabii', *kellik ay Türkiyaga barlıkma. -igitda deyse, seni anda cuvukların bardı* 'Gelecek ay Türkiye'ye gideceğim. -Pek tabii, orada senin akrabaların var.' (KMT-TTS); *tabu da deyme* 'memnuniyetle, zevkle' (KMTS); *kaydam* 'kim bilir, bilmem, sanmam, acaba', *kaydam akka sav* 'yok yahu, inanmam', *kaydam ol kelge edi* 'Sanmam ki o gelsin.' (KMT-TTS, KMTS).

Emir Kipi

senden alga öleyim 'Senden önce öleyim! (çocukları severken söylenir)' (KMT-TTS).

açlay ölgün 'aç olarak ölesice!', *cür* 'hadi!, gel!, yürü!', *cür üyge keteyik!* 'Hadi eve gidelim!', *degin* 'diyeysin, demeli', *tohta seni degin!* 'Dur bakalım demeli!' (KMT-TTS); *sav bol* 'Sağol, teşekkür ederim.', *ne etgin* 'ne çare ki', *sav cırt* 'Güle güle giy.', *sav cürüt* 'Güle güle kullan.', *sav kal* 'Hoşça kal.', *sav kel* 'Hoş geldin.' (KMTS).

caşasın 'Yaşasın!', *cathan ceri keñ bolsun* 'Yattığı yer geniş olsun (toprağı bol olsun)', *üsün ürsür bolsun* 'Üstün başın perişan olsun!' (KMT-TTS); *Allah col bersin* 'Yolun açık olsun', *col bolsun* 'Uğurlar olsun, iyi yolculuklar', *ne kelsin* 'heyhat', *ogurlu bolsun* 'Kutlu olsun, hayırlı olsun.', *tabula bolsun* 'Şükürler olsun.', *talav tiysin* 'bir beddua sözü' (KMTS); *bolsun* 'olsun, evet, tamam, peki', *bolsun men kelirme* 'Tamam ben geleceğim.' (KMT-TTS, KMTS).

İsim Cümlesi

cönü bardı ‘yeri var, uygun, münasip’ (KMTS); *bıltır* ‘bıldır, geçen sene, geçen yıl’, *bıltırdan kalgan* ‘geçen yıldan kalan’, *üynü bıltır işletgen edim* ‘Evi geçen yıl yaptırmıştım.’ (KMT-TTS, KMTS).

4. Sözlükselleşmiş Sözcük Grupları

Karaçay-Malkar Türkçesinde edat grubu, bağlama grubu, ünlem grubu, vasita grubu, sıfat tamlaması, fiilimsi grubu yapısında olan bazı sözcük grupları sözlükselleşmiştir. Bunlardan bazıları birleşik sözcük yapısında isim, sıfat, zarf ve bağlaç gibi birtakım sözcük türlerinin görevini yerine getirirken bazıları da kalıp söz ve deyim olarak kalıplaşmıştır.

a. Edat Grupları

Sözlükselleşmiş edat gruplarının grubu oluşturan edata göre sınıflandırılması şu şekildedir:

beri: andagılı beri ‘o zamandan bu yana’, *öletden beri* ‘çok eskiden beri’¹, *taş caratılğanlı beri* ‘çok eski devirlerden beri’ (KMTS).

bla: alay bla ‘böylece, o şekilde’, *can-kan bla* ‘hararetle, büyük istekle’, *cik cigi bla* ‘bütün ayrıntısıyla, tafsilatıyla’, *cürek bla* ‘hararetle, istekle’, *ızı bla* ‘peşi sıra, arkasından, daha sonra’, *tañ bla* ‘yarın’, *tolusu bla* ‘tam olarak, teferruatlı biçimde, tamamıyla’ (KMTS).

deri: ömürge deri ‘ebediyen, sonsuza kadar’ (KMTS).

üçün: alay bolğanı üçün ‘fakat, ama’ (KMTS).

sora: andan sora ‘ondan sonra, ondan başka’ (KMTS).

b. Bağlama Grupları

Karaçay-Malkar Türkçesinde yirmiden büyük sayılar yirminin katlarıyla söylenmektedir. Bunlar hem sıfat tamlaması yapısında hem bağlama grubu şeklinde ifade edilir. Bağlama grubu şeklindeki sayı ifadeleri de sözlük birimi hâline gelmiştir: *cıyırma bla on* ‘otuz’, *cüz cıyırma bla on* ‘yüz otuz’, *eki cıyırma bla on* ‘elli’, *üç cıyırma bla on* ‘yetmiş’, *tört cıyırma bla on* ‘doksan’ (KMTS). Bunlar dışında *sagat bla carım* ‘bir buçuk saat’ (KMTS) örneği de sözlük birimi hâline gelmiş bir bağlama grubudur.

¹ Bu sözcük grubunda geçen *ölet* sözcüğü ‘veba, salgın hastalık’ anlamına gelmektedir.

c. İsim Tamlamaları

Sözlüksellemiş isim tamlamaları² genellikle yine bir isim görevinde birleşik sözcük olarak kalıplaşmıştır. Bunlar arasında soyut ve somut isimler, bitki, hayvan ve hastalık isimleri bulunur. Kalıplaşmış isim tamlaması örneklerinden bir kısmı şöyledir:

adam ortası 'orta yaşlı', *agaç koyan* 'sincap', *at orun* 'ahır', *ata curt* 'vatan', *avuz cel* 'söz', *ayak col* 'tuvalet', *ayak maşına* 'bisiklet', *balçibin ok* 'arı iğnesi', *balta sab* 'balta sapı', *cassı namaz* 'yatsı namazı', *caz kıştık* 'vaşak', *cer koyan* 'tarla faresi', *Çerkes namıs* 'saygı, hürmet', *çibin ok* 'böceklerin iğnesi', *ermen kıştık* 'sincap; vaşak', *eşek col* 'patika', *eşek süt* 'sütleğen bitkisi', *haram çıpçık* 'bir tür serçe', *kan çeriv* 'eskiden han ya da prensin halktan vergi toplayan askeri', *kan gibi* 'tarantula cinsi örümcek, bir tür kene', *kan usta* 'bir işi yapmada yetenekli; hekim, doktor', *Karça namıs* 'Karaçay'da prens soyundan gelenlerin töresi', *kasab üy* 'mezbaha', *keçe orta* 'gece yarısı', *kol kıyın* 'el emeği', *kol taş* 'taşı uzağa atma oyunu', *koy col* 'samanyolu', *koyan avruv* 'sara hastalığı', *kögürçünköz* 'unutma beni çiçeği', *köznü karası* 'göz bebeği', *kral mülk* 'devlet malı', *kurt bavur* 'kelebek denilen koyun hastalığı', *künorta* 'öğlen', *küyöv nöger* 'sağdıç', *maşına col* 'tren yolu', *narat çayır* 'reçine', *nart söz* 'atasözü', *nohta bav* 'mükafat, rüşvet, hediye, armağan', *odal çapırak* 'öksürük otu', *oka börk* 'sırma işlemeli kadın başlığı', *orun cabuv* 'çarşaf', *ot arba* 'otomobil', *ot orun* 'ocak', *ot töbesi* 'yangın, yangın yeri', *ot üy* 'eski Karaçay-Malkar evlerinde ateşin yandığı oda', *otov kerek* 'oda eşyası', *ögüz agaç* 'sırık', *öpke avruv* 'verem', *özen tuban* 'vadileri kaplayan bulut', *şeşe omurav* 'daha aşağıdaki boyun omurları', *taş oba* 'taş yığını', *tav kiyim* 'Kafkasyalılara özgü giyim', *tav namıs* 'Karaçay-Malkarlılara özgü ahlak değerleri, saygı, hürmet', *tavuk orun* 'kümes' (KMTS).

d. Sıfat Tamlamaları

Sözlüksellemiş sıfat tamlamaları ise isim ve sıfat görevini yerine getiren birleşik sözcükler olarak kalıplaşmıştır. Bunlar arasında niteleme sıfatları; soyut ve somut isimler, bitki, hayvan ve hastalık isimleri bulunur. Kalıplaşmış sıfat tamlaması örneklerinden bir kısmı şöyledir:

açhıl suv 'maden suyu', *açuv taş* 'şap', *agaçayak* 'yorulmak bilmeyen, hareketli, dayanıklı, mukavim', *ahırzaman* 'büyük, güçlü kuvvetli, heybetli', *akbaş* 'üst tarafı beyaz olan nesne', *akmıyık* 'kış mevsimi', *alabaş* 'beyaz başlı inek', *alabay* 'sığırgözü bitkisi', *alabuga* 'bir tür balık', *asırılğan sabiy* 'evlatlık',

²Karaçay-Malkar Türkçesinde belirtisiz isim tamlamalarındaki tamlanan unsuru iyelik ekini almaz: *terek salqın* 'ağaç gölgesi', *at arba* 'at arabası', *köget terek* 'meyve ağacı' (Tavkul, 2007, s. 924).

atlangan toy ‘misafirler uğurlanırken onların şerefine düzenlenen tören’, *ayrı kulak* ‘kokulu bir böcek’, *ayrı kuyruk* ‘kulağakaçan böceği’, *başı alıngan süt* ‘kaymağı alınmış süt’, *bermez hannı kelmez kızı* ‘vermeyen hanın gelmeyen kızı’, *bermez üyden ketmez konak* ‘söylediğini yaptıran, istediğini koparan, *cargan mıçhı* ‘uzunlamasına kesen testere’, *cathan talkı* ‘enlemesine duran tokmak’, *cetgen kız* ‘yetişkin kız’, *cürügen mülk* ‘taşınır mal’, *çartlagan nartüh* ‘patlayan mısır yapılan mısır türü, cin mısırı’, *eki atılğan şkok* ‘çifte’, *el bergen comak* ‘bilmece’, *emçek içgen sabiy* ‘süt çocuğu’, *igi kesek* ‘birçok, pek çok’, *kaçhan tob* ‘çocukların top oyunu’, *kan içgen kurt* ‘sülük’, *kaynagan ayran* ‘ekşimiş yoğurt’, *kaynagan cav* ‘erimiş yağ’, *kaynagan çayır* ‘zift’, *keçegi börü* ‘gece kuşu’, *kıydırgan sız* ‘imza, paraf’, *koyan acirge mingen künü* ‘insanın çok kızgın ve hiddetli olduğu zaman’, *kör ağaç* ‘cenazeyi taşımak için kullanılan bir tür sedye’, *körpeygen çaç* ‘gür ve sık saç’, *köz baylangan közöv* ‘akşam karanlığı’, *kulsüymez omurav* ‘son omur’, *kuru kazan* ‘palavracı’, *kuturgan avrur* ‘kuduz’, *maral kozlagan cañur* ‘güneşli havada yağın yağmur’, *olturgan kız* ‘evde kalmış kız’, *oraza açılğan kün* ‘ramazanın ilk günü’, *oraza cabılğan kün* ‘ramazanın son günü’, *sasıthan tavuş* ‘tiz ses’, *sırtı tiygen koba başı tiygen oba* ‘şanssız, nasipsiz, talihsiz’, *süyrelgen kız* ‘kaçırılan kız’, *süzülgen közle* ‘baygın (mahmur) bakışlar’, *tañ kesek* ‘pek çok’, *tartılğan et* ‘kıyma’, *teli avrur* ‘tifo, karahumma, lekeli humma’, *tıbirda kalğan kız* ‘evde kalmış kız’, *tıbirı suvugan* ‘kimsesiz, malsız mülksüz’, *tolğan ay* ‘dolunay’, *turgan bez* ‘hiyarçık hastalığı’, *tuthan avrur* ‘sara hastalığı’, *tuvğan karnaş* ‘öz kardeş’, *zayınga salğan gakkı* ‘kuluçkaya konulan yumurta’ (KMTS).

Yukarıda da ifade edildiği gibi Karaçay-Malkar Türkçesinde yirmiden büyük sayılar yirminin katlarıyla ifade edilir. Bu şekilde sayılar ifade edilirken bağlama grupları ve sıfat tamlaması yapısından yararlanılır. Yirminin katlarını anlatan sıfat tamlaması yapıları şunlardır: *eki cıyırma* ‘kırk’, *üç cıyırma* ‘altmış’, *tört cıyırma* ‘seksen’ (KMTS).

e. Birleşik Fiil Grupları

Birleşik fiil grupları genellikle kalıplaşarak deyimleri oluşturmuşlardır. Zeynep Korkmaz; anlam kaymasına ve kalıplaşmaya uğrayan birleşik fiillerin *isim + yardımcı fiil* yapısındaki birleşik fiillere benzediğini ancak onlardan farklı olarak kalıplaşmış olanlarda fiilden önceki isim unsurunun sabit kalmadığını, yalın hâlde kullanılabilirdiği gibi bir sözcük grubu hâlinde de kullanıldığını ve isim unsurunun işletme ekleriyle genişletilebildiğini söylemiştir. Dolayısıyla isim unsuru fiile bir özne, nesne, yer tamlayıcısı veya zarf tümleci göreviyle bağlanabilir ve birden fazla olabilir. Bu birleşik fiilleri benzetmeler, mecazlı kullanışlar veya

somutlaştırma yoluyla anlam kaymasına elverişli hâle getiren şey de birleşme şeklinin verdiği esnekliktir (Korkmaz, 2009, s. 838). Korkmaz, anlam kayması yoluyla oluşmuş birleşik fiilleri; *tek ögeli*, *iki ögeli* ve *üç ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller* şeklinde üç ana gruba ve bunları da isim ve fiil unsuru arasındaki birleşme özelliklerine göre alt başlıklara ayırmıştır (2009, s. 838). Karaçay-Malkar Türkçesindeki deyimleşmiş birleşik fiil gruplarının bazıları şunlardır:

betin tulukga sugarça bol- ‘yüzünü tuluma sokacak hâle gelmek, çok utanmak’ (KMT-TTS); *atdan tüşüb eşekge min-* ‘kendi seviyesine uygun davranmamak’, *avuzunda it öl-* ‘korkusuzca konuşmak, sert konuşmak’, *ayağı baş bol-* ‘evlendikten sonra gelinin istediği yere gidebilmesi, kayınpeder ve kayınvalidesinin olduğu yere girebilmesi’, *ayağı cerge cetme-* ‘çok sevinmek, sevinçten havalara uçmak’, *ayağı üsüne bol-* ‘telaşlanmak, telaşa kapılmak’, *ayıl tübüne tak-* ‘zaptetmek, ele geçirmek, boyun eğdirmek’, *bağırı açıl-* ‘foyası meydana çıkmak, gerçeğin ortaya çıkması’, *bağırın aç-* ‘iç yüzünü ortaya çıkarmak’, *bakır bet al-* ‘kızarmak’, *baltanı sabın kolga et-* ‘işin önemli kısmını tamamlamak’, *baltası taşha tiy-* ‘işi rast gitmemek’, *barmagın kap-* ‘üzülmek, çaresiz durumda kalmak’, *barmagın körgüztürüb koy-* ‘bir işi yapmak istememek’, *başı kazan bol-* ‘kafası düşüncelerle dolmak’, *başı kökge cet-* ‘çok sevinmek’, *bel katdır-* ‘tahammül etmek, sabır göstermek’, *beline kün kir-* ‘tembelleşmek, tembel olmak’, *beş barmagın avzuna tık-* ‘ölçüyü kaçırmak, açgözlülük etmek’, *börü azığı bol-* ‘ziyan olmak’, *cel avruvga azık bol-* ‘romatizma olmak’, *cel azığı bol-* ‘rüzgârda savrulmak’, *duniya alış-* ‘ölmek’, *eçkileri tigele-* ‘küsmek, darılmak’, *igi avuz aç-* ‘işi hayra yormak’, *kadırına min-* ‘kapis yapmak, huysuzluk etmek’, *nartlaga koşul-* ‘ölmek’, *otu canma-* ‘uyuşmamak, aynı fikirde olmamak, geçinememek’, *öpkesi tur-* ‘nefes alamamak, gücü tükenmek’, *sarı suv bol-* ‘güçsüz olmak, gücü tükenmek’, *şaytan arbaga min-* ‘kızmak, öfkelenmek’, *tavnu avdur-* ‘zor işleri halletmek’, *üynü başına kötür-* ‘yağara yapmak, gürültü etmek’ (KMTS).

f. Fiilimsi Grupları

Karaçay-Malkar Türkçesinde sözlük birimi hâline gelmiş isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil grupları tespit edilmiştir.

2.6.1. İsim-fiil Grupları

-(I)ş, *-(U)ş*; *-(I)v*, *-(U)v* ve *-mA* isim-fiil ekleriyle kurulmuş ve sözlükselleşmiş isim-fiil grupları şu şekildedir:

-(I)ş, -(U)ş: *künbatış* ‘batı’, *künçıgış* ‘doğu’ (KMTS); *künturuş* ~ *küntuvuş* ‘evin dışında güneş gören tarafına oturmak için yapılan sıra’, *künturuşga olturup uşak etedile* ‘Güneşe karşı oturup sohbet ediyorlar.’ (KMT-TTS, KMTS).

-(I)v, -(U)v: *abezek tartuv* ‘Abezek dansının müziği’, *abezek tepsev* ‘abezek dansı’, *cıllık içüv* ‘Karaçay-Malkarlılarda, eskiden büyük sülalelerin yılda bir kere toplanarak mallarının mülklerinin zarara uğramadan geçirilen bir yıl için boza içip şölen düzenlemeleri geleneği’, *köz açuv* ‘eğlence’, *kün aşıruv* ‘avarelik’, *üşge keliv* ‘âdet, aybaşı kanaması’, *taşa çöb atuv* ‘gizli oylama’, *teke sagınuv* ‘şehvet, arzu’ (KMTS).

-mA: *künburulma* ‘akşama yakın vakit’, *orta sürme* ‘rende’, *taş sızılma* ‘sabahın erken vakti’, *zınthı carma* ‘yarma yulaf’ (KMTS).

2.6.2. Sıfat-fiil Grupları

-(A)r, -(I)r, -(U)r; -gAn, -han; -mAz ve -mİş sıfat-fiil ekleriyle kurulmuş ve sözlükselleşmiş sıfat-fiil grupları tespit edilmiştir. Bunlardan -gAn, -han ekli sıfat-fiil gruplarının örneği diğerlerine göre oldukça fazladır:

-(A)r, -(I)r, -(U)r: *athaminer* ‘çevik, atik’, *baş keser* ‘haydut, eşkiya’, *haram aşar* ‘asalak, otlakçı, serseri’, *kuşceter* ‘hızlı koşan at’, *üş çaşar* ‘üç yaşında’ (KMTS); *sözteper* ‘çenesi düşük, geveze, çenebaz, boşboğaz’ (KMT-TTS, KMTS).

-(A)rık, -İlk, İUk: *oyt degende hayt derik* ‘cesur, mert, yiğit, korkusuz’ (KMTS).

-gAn, -han: Bu ekle oluşan sıfat-fiil gruplarının sözlükselleştiği oldukça fazla örnek bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

toskaythan ‘samimi, dost, arasından su sızmayan’, *ala busagatda toskaythandıla* ‘Onlar şimdi samimiler.’ (KMT-TTS); *adam arasına cetişgen* ‘orta yaşlı’, *adı ketgen* ‘gücü kuvveti azalmış’, *agaçdan tuhtüy tüygen* ‘becerikli, mahir, usta, eli her işe yakışan’, *allından kiyik atlamagan* ‘usta avcı’, *argı duniyaga barıb kaythan* ‘çok ağır hastalıktan kurtulan adam’, *arısı-berisi bolmagan* ‘yumuşak huylu, uysal’, *avuzunda it ölgen* ‘küfürbaz’, *başı cetmegen* ‘akılsız’, *beşik bölegen* ‘çocuğun beşiğe yatırılması sırasında düzenlenen şölen’, *bışlak bışirgen* ‘peynir ve haşlanmış patatesle yapılan bir yemek’, *cangan otdan artha turmagan* ‘cesur, gözü pek, korkusuz’, *cangan otdan ülüş algan* ‘cesur, gözü pek’, *cavbashan* ‘yağlı peynir ve yağ karıştırılarak yapılan ve çörekle yenilen bir yemek’, *cavda cik izlegen* ‘her şeye kusur bulan, bahane bulan’, *cavga batıb sütde cuvungan* ‘zengin, varlıklı, refah içinde’, *cüregi carımagan* ‘üzgün, bedbin’, *cürek avruthan* ‘dokunaklı’, *cürek cazgan* ‘dokunaklı, içli’, *cürekge algan* ‘alınan’, *cürekge tatıgan* ‘dokunaklı’, *hayt degen* ‘olgun, tecrübeli’, *içgen suvu tanılgan* ‘çok güzel kadın’, *içer suvunda it öltürgen* ‘çabuk kızan, hiddetli, aksi’, *iyheden-cibden çıkıgan* ‘yepyeni’, *iynege halı suvura bilmegen* ‘dikiş bilmeyen kadın’, *iyneni iynek etgen* ‘becerikli, hamarat kadın’, *kabırgası caraşhan* ‘tatlı dilli, yumuşak huylu,

halim selim', *kamsık ösgen* 'şimarık', *kan uyugan* 'bere, morluk', *kaşav tüşgen* 'dağ lalesi', *karnı bla kan salgan* 'obur, açgözlü', *kıptısından kan tamgan* 'eli her işe yatkın, eli usta kadın', *kolun artına tuthan* 'cimri, pinti', *kolun kışhan* 'cimri, pinti', *koluna çibin kongan* 'zengin, varlıklı', *koy avuzundan çöp üzmege* 'uysal, halim selim, yumuşak huylu, sakın', *kök caşnagan* 'yıldırım, şimşek', *kök küküregen* 'gök gürültüsü', *kökde çıpçık ozdurmagan* 'azgın köpek, yırtıcı köpek', *kökden culduz sermegen* 'gözü pek, cesur, korkusuz, yiğit', *kökden kösev sermegen* 'korkusuz, cesur, gözü pek', *kölü olturgan* 'sakin, ağırbaşlı', *közü canmagan* 'tembel, üşengeç, beceriksiz', *köztuthan* 'ufuk çizgisi', *kulkaçhan* 'efendisinin elinden kaçan köle', *künbathan* 'batı', *künçıkgan* 'doğu', *küntaralğan* 'akşama yakın vakit', *küyöv kaytargan* 'damadın düğünden bir süre sonra kaynata ve kaynanasını ziyaret töreni', *maça ayagı cılıtmagan*, *cılagan caş uyutmagan* 'hayırsız, faydasız adam', *mıstısından tuzu ozgan* 'hayırsız, faydasız, işe yaramaz, kıymetsiz', *mıyısı kurugan* 'aptal, anlayışsız', *oburdan caratılğan* 'kurnaz, hilekâr', *osuy karagan* 'vasilik altında bulunan', *ölüb koramagan savdan carımagan* 'kimseye bir hayrı dokunmayan', *ötmek kathan* 'galeta, kuru pasta', *öz tuthan* 'lezzetli', *sabırlığı taşha baylangan* 'metanetli, dayanıklı, sabırlı', *sakatlık cetgen* 'sakat, malül', *sanamı bolmagan* 'çok kalabalık, çok mevcutlu', *sanavu tavusulğan* 'ölüm vakti yaklaşan', *sarı cavça cagılğan* 'yumuşak huylu, tatlı dilli', *sav sözü bolmagan* 'yalancı, palavracı', *savbitgen* 'boylu boslu, kanlı canlı', *sirke aşagan* 'egzama', *suv tilegenge bal bergen* 'cömert, eli açık, gönlü zengin', *suvga kirib kurgak çıkğan* 'kurnaz, hilekâr, yağ gibi üste çıkan', *süyegi kathan* 'çocukluktan çıkmış, ergenliğe ulaşmış', *süyegi-sayagı kathan* 'yetişkin, yaşını başını almış', *tamagina içgen suvu tanılğan* 'çok güzel kadın', *tartıb temir üzgen* 'güçlü, elinden her iş gelen', *tav bla teñ bolgan* 'itibarlı, şerefli, değerli', *tavnu barıb tüznü kelgen* 'kurnaz, açığöz, hilekâr', *tavuk tırnagan* 'kargacık burgacık yazı', *ter bashan* 'terli', *tişi ışarmagan* 'üzgün, mahzun, kederli', *tot tırmı tarthan* 'paslı, paslanmış', *tügü ketgen* 'tüyü dökülmüş, cavlak', *uçuzluk körgen* 'aşağılanmış, hakir görülen', *uçhan kuşdan tük alğan* 'yiğit, gözü pek, korkusuz' (KMTS); *beltarthan* 'pencerenin yarısını örten perde', *közkörge* 'ufuk', *kuşla közkörgende tas boldula* 'Kuşlar ufukta kayboldular.' (KMT-TTS, KMTS).

-mAz: *ataytmaz* 'hayali bir varlık' *ataytmaz koynu aşab ketgendi* 'Ataytmaz koyunu yiyip gitmiş.', *athaminmez* 'ata binmeyen, ata binmeyi beceremeyen', *cukbilmez* 'bir şey bilmeyen, bir şeyden anlamayan', *cuktiymez* 'çıtırdırdım, şakaya gelmeyen', *koşhasalmaz* 'işe yaramaz, toplumun kabul etmeyeceği insan, yaramaz adam', *közkörmez* 'uzak yer, dünyanın bir ucu', *köztutmaz* 'Çok uzak, dünyanın bir ucu', *kulsüyemez* 'kulun sevmediği, kölenin sevmediği, köleye verilmeyen', *kuşkonmaz* 'kuş konmayan, kuş barınmayan; ıssız', *küntiyemez cerle*

'issiz yerler' (KMT-TTS); *ataytmaz* 'hasım, düşman' (KMTS); *bavgakirmez* 'yedi yaşında koyun', *betcuvmaz* 'pasaklı, pis, kirlî', *sen ol betcuvmaznı sözüne karama* 'Sen o pis herifin sözüne bakma.', *işsüymez* 'tembel, avare, işten kaçan, iş sevmeyen', *küntiymez* 'nazenin, nazlı büyütölmüş', *oydemez* 'sessiz, sessiz sedasız, sesi çıkmayan; alık, şaşkın, miyminti', *tanatıymaz* 'işe yaramaz, çalışmaktan hoşlanmaz, tembel', *taşceymez* 'çitlembik ağacı', *tınçatmaz* 'huzursuz, tez canlı, telaşlı; gece kuşu', *tuvartıymaz* 'tembel, miskin, haylaz' (KMT-TTS, KMTS).

-mİş: *betalmış* 'dalkavuk, yaltak, ikiyüzlü', *betalmış söz* 'dalkavuk söz', *betalmış adam* 'riyakâr adam', *betalmışçı* 'ikiyüzlü, riyakâr' (KMT-TTS, KMTS).

2.6.3. Zarf-fiil Grupları

-b (p); -gAnça, -hança; -gAndA, -handa; -gAnlAy, -hanlay; -gAnllkgA; -gInç; -mAy, -sA ve -y zarf-fiil ekleriyle kurulmuş ve sözlükselleşmiş zarf-fiil grupları şu şekildedir:

-b (p): *hayt deb* 'ha deyince, neredeyse, iyice, oldukça, bayağı', *hayt dep ulla bolgandı* 'iyice büyüdü.', *hayt-huyt deb* 'hayt huyt deyinceye dek, şaka şuka', *hayt huyt deb işlerge ürendi* 'Şaka maka çalışmasını öğrendi.', *ıyt-bıyt deb* 'zar zor, ramak, az', *ıyt-bıyt deb kalmak* 'az kalmak, ramak kalmak', *cardan keterge ıyt-bıyt deb kaldı* 'Yardan yuvarlanmaya ramak kaldı.' (KMT-TTS); *köz karañı etib* 'ne olursa olsun diyerek', *köz saklab* 'gizlice, sezdirmeden', *millik atıb* 'büyük bir ilgiyle, hevesle', *tabu etib da* 'seve seve, memnuniyetle', *tık-tıgılıb* 'tıklım tıklım' (KMTS); *ıyt-bit deb* 'azıcık kalıp, zar zor, ramak kalıp, büyük bir zahmetle', *ıyt-bit deb suvnu argı canına ozdu* 'Zar-zor ırmağın karşısına geçti.' (KMT-TTS, KMTS).

-gAnça, -hança: *cugutur kulagina cel kakgança* 'aldırmamak, önem vermemek, umursamamak', *kulakga kırav kakgança* 'önemsememek, önem vermemek, umursamamak', *sadak tarthança* 'dosdoğru, doğruca', *sıncır salgança* 'dizili şekilde, sıra hâlinde, kafile şeklinde', *soyub kablagança* 'çok benzeyen, hık demiş burnundan düşmüş', *surh urgança* 'çarçabuk, hızla, şimşek gibi' (KMTS).

-gAndA, -handa: *adam ayagı tınganda* 'gece yarısı', *başhaça aythanda* 'bir başka deyişle', *nek degende* 'çünkü' (KMTS).

-gAnlAy, -hanlay: *közü cana turganlay* 'henüz sağ iken, sağlığında, hayatta', *Kumuklu harbızdan çıkırganlay* 'aniden çıkıp gelen, birdenbire ortaya çıkan', *ögüznü bıçakga tarthanlay* 'sonra yapılacak işi önce yapmak', *ögüznü soya kelib kuyrugunda bıçak sındırganlay* 'bir işi yaparken en sonunda bozmak, berbat etmek', *ögüznü ullusu bavidan çıkıdı degenley* 'ilginç haberin en sonda söylenmesi', *ölmez kesi kesine orayda ayta (tarta) edi degenley* 'kendi kendine sevinmek', *tekeni tikge tırganlay* 'güçsüz bir insanı iyice köşeye sıkıştırmak',

tuvmagan ayga salam bergenley ‘henüz bitmemiş bir iş için sevinmek’, *tuvmagan ayga kuran okuganlay* ‘zamansız sevinç’, *uvanıknı bıçakga sozganlay* ‘sonra yapılacak işi önce yapmak’ (KMTS).

-gAnllkgA: *alay bolganlıkga* ‘fakat, ama’ *arı bardık alay bolganlıkga kişini tabmadık* ‘Oraya gittik ama kimseyi bulamadık.’ (KMTS).

-gInçl: *karab karagınçı* ‘göz açıp kapayınca kadar’, *köz kakgınçı* ‘göz açıp kapayınca kadar’, *makaga müyüz çıkgınçı* ‘balık kavağa çıktığında’, *töv deginçi* ‘göz açıp kapayınca kadar’ (KMTS).

-mAy: *aram-karam etmey* ‘düşünmeden, tereddütsüzce, duraklamadan’, *başha bolmay* ‘aynen, tıpkı’, *keç etmey* ‘vaktinde, zamanında’, *köb bolmay* ‘geçenlerde’, *köb kalmay* ‘çok geçmeden’, *köb miçimay* ‘çok geçmeden’, *köb turmay* ‘çok geçmeden, yakında’, *köl salmay* ‘üstünkörü, isteksizce’, *ne keçe ne kün demey* ‘durup dinlenmeden, gece gündüz demeden’, *söz salmay* ‘itiraz etmeden’, *uzak barmay* ‘yakında’, *uzakga barmay* ‘az sonra, birazdan’ (KMTS).

-sA: *alese (alay ese)* ‘öyleyse, öyle ise’, *bir da kurusa da ~ bir da kurumasa* ‘hiç olmazsa’, *bir da kurusa da eki iynekni artha tıyığız* ‘Hiç olmazsa iki ineği geri bırakın.’ (KMT-TTS); *Allah aytsa* ‘inşallah’, *andan ese* ‘öyle olacağına’, *ne üçün deseñ* ‘çünkü’, *ertde keç bolsa da* ‘ne zaman olursa olsun’ (KMTS); *ogese* ‘yoksa, aksi takdirde’ < *ogay + ese*, *Soslannı üyleneninin eşitmeymi turasa ogeşe?* ‘Soslan’ın evlendiğini duymadın mı yoksa?’ (KMT-TTS, KMTS).

-y: *başı çırpı sıypay* ‘çok uzun boylu adam’ (KMTS).

Taranan sözlüklerde sözlük birim hâline gelmiş *ayüñe* (< ay üyüñe) ‘Aşk olsun, Allah iyiliğini versin’, *ayüñe anı kalay bilmeyse?* ‘Aşk olsun, onu nasıl bilmiyorsun?’ (KMT-TTS, KMTS) ünlem grubu, *oymak bla bir* ‘azıcık, pek az’, *ülle bla bir* ‘azıcık, pek az’ (KMTS) vasita grupları ve *sanı çok* ‘sakat kötürüm’, *sanı avrur* ‘güzel vücutlu, güzel bedenli’ (KMTS) gibi isnat grupları da bulunmaktadır.

Sonuç

Karaçay-Malkar Türkçesinde kalıplaşma yoluyla sözlükselleşmiş birçok sözcük grubu ve cümle bulunmaktadır. Edat, bağlama, ünlem, vasita grupları; sıfat tamlamaları; isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil grupları ve cümleler birleşik sözcük yapısında isim, sıfat, zarf ve bağlaç gibi birtakım sözcük türlerinin görevini yerine getirirken bazıları da kalıp söz ve deyim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kalıplaşmış cümleler kalıp söz, isim ve edat görevinde kullanılan birleşik sözcüklerdir. Bu kalıp sözler beddua, ayrılık, iyi dilek ve selamlaşma ifade eder. Yükleme gelecek zamanda çekimlenmiş ve kalıplaşmış cümleler daha çok beddua bildiren kalıp sözlerdir. Birleşik sözcükler ise soyut ve somut anlamlı isimler ve

pekiştirme, bağlama ve cevap edatı olan sözcüklerdir. *Kalıp sözler: tüb bolluk* ‘mahvolasınca’, *sav cirt* ‘Güle güle giy’, *ogurlu bolsun* ‘Kutlu olsun’, *hoşkeldi* ‘gelen misafirin elini sıkarak selamlaşma, hoş geldin’; *isimler: kölkaldı* ‘dargınlık, gücenme’, *tañkördü* ‘ilginç, harika’; *edatlar: kaydam* ‘kim bilir, bilmem, sanmam, acaba’, *igitda deyse* ‘pek tabii, elbette, gayet tabii’, *degin* ‘diyeydin, demeli’.

Kalıplaşan sözcük gruplarından edat grupları genellikle zarf görevinde kullanılır: *çaşırtınlık bla* ‘gizlice’. *alay bolganı üçün* ‘fakat, ama’ ise bir bağlama edatıdır. Bağlama grupları sayı isimlerini oluşturur: *cıyırma bla on* ‘otuz’. İsim tamlamaları isim görevinde kullanılan birleşik sözcükleri sıfat tamlamaları da isim ve sıfat görevinde kullanılan birleşik sözcükleri oluşturur: *kasab üy* ‘mezba’; *ayrı kulak* ‘kokulu bir böcek’. Ayrıca sıfat tamlamaları sayı ismi olarak da kalıplaşmıştır: *üç cıyırma* ‘altmış’. Birleşik fiil grupları deyimleşmiştir: *bakır bet al-* ‘kızarmak’, *başı kazan bol-* ‘kafası düşüncelerle dolmak’. İsim-fiil grupları soyut ve somut isim, sıfat-fiil grupları isim ve sıfat, zarf-fiil grupları da zarf olarak kalıplaşmıştır: *künçigış* ‘doğu’; *sözteper* ‘çenesi düşük, geveze, çenebaz, boşboğaz’; *köz saklab* ‘gizlice, sezdirmeden’. *alay bolganlıkga* ‘ama, fakat’ zarf-fiil grubu bir bağlama edatıdır. Ayrıca -sA zarf-fiil ekiyle kurulmuş zarf-fiil gruplarının kalıplaşmasıyla bazı bağlama edatları ortaya çıkar: *ne üçün deseñ* ‘çünkü’. Özellikle -gAn, -han sıfat-fiil ekiyle oluşan sıfat-fiil gruplarının ve bazı zarf-fiil gruplarının bir kısmı deyimleşmiştir: *adam arasına cetişgen* ‘orta yaşlı’, *argı duniyaga barıb kaythan* ‘çok ağır hastalıktan kurtulan adam’; *başı çırpı sıypay* ‘çok uzun boylu adam’, *adam ayagı tınganda* ‘gece yarısı’.

Kalıplaşma, Türkçede kullanılan sözcük türetme yollarından biridir. Kalıplaşma yoluyla bir sözlük unsuru hâline gelen yapılar günümüz Türk lehçelerinde oldukça fazladır. Çağdaş Türk lehçelerindeki bu yapıların belirlenip sözlüklerinin oluşturulması Türkçe söz varlığı çalışmalarına katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu sözlükler, lehçeler arası aktarma problemlerinin çözümünde de önemli rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- 📖 Baskakov, N. A. (1966). Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası. Nalçik: Kabartı-Malkar Kitab Basma.
- 📖 Brinton, L. J. & Traugott, E. C. (2005). Lexicalisation and Language Change. Cambridge: Cambridge University.
- 📖 Durrant, P. (2016). Formulaicity Within Turkish Words. Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi, C. 13, S. 2, s. 35-52.
- 📖 Gökdayı, H. (2019). Türkiye Türkçesinde Kalıplaşma, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: 12, S. 68, s. 168-176.
- 📖 Karaağaç, G. (2013). Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Korkmaz, Z. (2009). Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Nevruz, Y. (1991). Karaçay-Malkar Türkçesinden Türkiye Türkçesine Açıklamalı Büyük Sözlük (KMT-TTS).
- 📖 Öztürk, D. (2018). Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Sarı, İ. (2015). Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- 📖 Tavkul, U. (2007). Karaçay-Malkar Türkçesi. Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), Türk Lehçeleri Grameri içinde (s. 883-938). Ankara: Akçağ.
- 📖 Tavkul, U. (2020). Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu (KMTS).
- 📖 Wray, A. (2002). Formulaic Language and the Lexicon. Cambridge: Cambridge University.